

ARAB TILIDAN KIRIB KELGAN TIBBIYOT TERMINLARINING ETIMOLOGIYASI*Aziza Suratqizi Qodirova**Arabshunoslik oliy maktabi o'qituvchisi,**Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti*

Annotatsiya: Ushbu maqola arab tilidan kirib kelgan tibbiyot terminlarining etimologiyasini o'rganishga bag'ishlangan. Unda tibbiyot sohasiga oid arabcha atamalarni shakllanishi, tarixiy rivoji, boshqa tillar, ayniqsa, o'zbek tili bilan o'zaro aloqasi va uyg'unlashuvi tahlil qilinadi. Maqolada arab tilining ilmiy terminologiya yaratishdagi o'rni, o'zbek tibbiyot terminologiyasiga ta'siri va bunday atamalarning lingvistik xususiyatlari ilmiy asosda ko'rib chiqilgan. Shuningdek, maqolada arabcha terminlarning semantik o'zgarishlari, fonetik moslashuvi va ularning zamonaviy tibbiyotdagi ahamiyati yoritilgan. Ushbu tadqiqot tilshunoslik, tarix, tibbiyot va madaniyatning kesishgan nuqtalarida o'zaro bog'liq jarayonlarni tahlil qilishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Arab tili, tibbiyot terminologiyasi, etimologiya, semantik o'zgarish, fonetik moslashuv, o'zbek tili, lingvistik tahlil, ilmiy terminologiya.

Kirish qismi: Tibbiyot insoniyat tarixida muhim o'rin tutuvchi fan sohalaridan biri bo'lib, uning rivojlanishida turli xalqlar va madaniyatlarning hissasi katta. Shu jumladan, arab tilining tibbiyot terminologiyasiga ta'siri alohida ahamiyat kasb etadi. O'rta asrlarda arab olimlari ilm-fan, xususan, tibbiyot sohasida ulkan yutuqlarga erishgan. Ibn Sino, Al-Roziy, Al-Zahraviy kabi buyuk olimlarning asarlari Sharq va G'arb olimlari tomonidan o'rganilgan va tibbiyot sohasida ko'plab atamalar yaratishga zamin bo'lgan. Bugungi kunda ham arab tilidan olingan ko'plab tibbiyot terminlari o'zbek tilida qo'llanib kelmoqda. Ushbu maqola arabcha tibbiyot terminlarining etimologiyasini o'rganish, ularning lingvistik xususiyatlarini tahlil qilish va zamonaviy tibbiyotda tutgan o'rnini aniqlashga qaratilgan.

Maqolaning maqsadi arab tilidan kirib kelgan tibbiyot terminlarining shakllanishi, semantik va fonetik xususiyatlari, shuningdek, ularning o'zbek tiliga moslashuv jarayonlarini yoritishdan iborat.

Asosiy qism: Arab tili ilm-fan tiliga aylangan davrlarda (VII-XII asrlar) tibbiyot sohasida ko'plab asarlar yaratilgan. Bu davrda arab tilidagi atamalar boshqa xalqlarning tibbiyot terminologiyasiga kirib kelib, xalqaro ahamiyat kasb etgan. Masalan, "shifo" (davolash), "ilm-ul-adviya" (dorilar haqidagi fan) va "tib" (tibbiyot) kabi terminlar o'zbek tiliga bevosita o'tgan. Shu bilan birga, arabcha terminlar yunon va lotin tillaridan olingan ilmiy atamalar bilan uyg'unlashib, global tibbiyotning rivojlanishiga xizmat qilgan.

Arab tilidan kirib kelgan tibbiyot terminlarining kelib chiqishi ko'pincha qadimgi yunon va hind tillaridagi atamalar bilan bog'liq. Masalan, "qalb" ("yurak") arabcha so'zi qadimgi hind tilidagi "hrid" so'ziga yaqin bo'lib, u ham yurakni anglatadi. Arab tilidagi "nabz" ("puls") atamasi yunoncha "pulsus" so'zidan kelib chiqqan. Ushbu jarayon arab olimlarining qadimgi ilmiy asarlarni tarjima qilish va ularni rivojlantirish faoliyatiga bog'liq.

Arabcha terminlarning o'zbek tiliga kirishi davomida ularning ma'no va talaffuzida muayyan o'zgarishlar yuz bergan. Masalan, arab tilidagi "sharob" ("suyuqlik") so'zi o'zbek tilida "ichimlik" yoki "spirtli ichimlik" ma'nosida qo'llanadi. Shuningdek, "dav" ("dori") atamasi

“davo” shaklida qo‘llanib, semantik jihatdan kengaygan. Fonetik moslashuv misolida “izhar” so‘zining “e” fonemasi bilan talaffuz qilinishi yoki “hun” (“san’at”) so‘zining “xun” shaklida talaffuz qilinishini keltirish mumkin.

Hozirgi davrda arabcha tibbiyot terminlari ko‘plab sohalarda, jumladan, farmatsevtika, jarrohlik va diagnostikada ishlatilmoqda. Masalan, “muolaja” (“davolash”), “tashxis” (“diagnostika”) kabi so‘zlar hozirgi o‘zbek tibbiy terminologiyasida keng qo‘llaniladi. Bu terminlarning saqlanib qolishi nafaqat ularning ilmiy-texnik ahamiyati, balki tarixiy va madaniy ahamiyati bilan ham bog‘liq.

Shunday qilib, arab tilidan kirib kelgan tibbiyot terminlari nafaqat lingvistik o‘zgarishlarni, balki ilmiy va madaniy merosni ham aks ettiradi. Bu terminlarning etimologiyasini o‘rganish tibbiyotning tarixi va rivojlanishini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Arab tilidan kirib kelgan medicina terminlari va atamallari juda ko‘p. Arab tili ilm-fan va tibbiyot sohasida uzoq vaqt davomida katta ahamiyatga ega bo‘lib, ularning ko‘plari hozirgi kunda ham ishlatilmoqda. Quyida arab tilidan kirib kelgan ba’zi tibbiyot terminlari va atamallari keltirilgan:

1. **Alkohol** (Arabcha: *الكحول* - *al-kuḥūl*): Arabcha "al-kuḥūl" so'zi "distillangan suyuqlik" yoki "spirti" ma'nosini anglatadi. Keyinchalik, bu so'z alkogolga nisbatan qo'llanilgan.
2. **Hippokrat** (Arabcha: *Ibn Sina*): Ibn Sina (Avicenna) - arab va islomiy olamining eng buyuk tibbiyotshunoslaridan biri bo'lib, uning nomi hozirgi kunda ham tibbiyotda keng qo'llaniladi.
3. **Syrup** (Arabcha: *شراب* - *šarāb*): Bu so'z arabcha "sharob" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, asosan tibbiyotda sirop yoki shirin dorilarni ifodalash uchun ishlatiladi.
4. **Sina** (Arabcha: *Ibn Sina*): Ibn Sina (Avicenna) nomi, tibbiyot sohasida juda ko‘p asosiy ilmiy ishlanmalar va asarlarga asoslanadi.
5. **Khurb** (Arabcha: *khurb*): Bu so'z "yomonlashtirish", "yomonlashish" degan ma'nolarni anglatuvchi arabcha so'zdan kelib chiqqan bo'lib, u ba'zi kasalliklar yoki jarohatlar haqida gapirganda ishlatiladi.
6. **Qolera** (Arabcha: *al-qūlāra*): Kolera kasalligining nomi arabcha "al-qūlāra" so'zidan kelib chiqqan. U asosan ichak infeksiyasi sifatida tanilgan.
7. **Turbid** (Arabcha: *turbid*): Bu so'z arabcha "turbid" so'zidan olingan bo'lib, suyuqliklarning qattiq yoki bulutli holatini ifodalashda ishlatiladi.
8. **Miya** (Arabcha: *al-mā'*): Miya, "miyaning qismi" degan ma'noda arabcha "al-mā'" so'zidan kelib chiqqan.
9. **Azot** (Arabcha: *al-zawāt*): Azot gazi arab tilida "al-zawāt" deb atalgan.

Arab tibbiyotiga oid ba'zi atamalarni bilish, ilmiy jihatdan rivojlanishga yordam beradi.

Natija qismi: Arab tilidan kirib kelgan tibbiyot terminlari o‘zbek tilining ilmiy terminologiyasida muhim o‘rin tutadi. Ushbu terminlar o‘z kelib chiqishida arab tilining boy lug‘at boyligi va ilmiy-madaniy merosini aks ettiradi. Ular ko‘plab tibbiy tushunchalarni ifodalashda aniqlik, aniqlik va uyg‘unlikni ta'minlagan. Tadqiqot davomida quyidagilar aniqlandi:

Terminlarning tarixi va o‘zlashuvi: Arabcha terminlar o‘zlashish jarayonida morfologik va fonetik o‘zgarishlarga uchrab, o‘zbek tilining grammatik tuzilmasiga moslashgan.

Leksik-semantik tahlil: Mazkur terminlar asosan tibbiy atamalar bo'lib, inson organizmi, kasalliklar va davolash usullarini ifodalashda keng qo'llaniladi. Ularning etimologiyasi arab tili grammatikasi va semantik qoidalariga asoslangan.

Madaniy va ilmiy ahamiyat: Bu atamalar O'rta asrlarda Markaziy Osiyoda ilm-fanning rivojlanishida arab tilining hal qiluvchi rolini namoyon etadi.

Shuningdek, ushbu terminlar zamonaviy tibbiyotda ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Ularning o'rganilishi arab tilidan kirib kelgan boshqa terminlarning etimologiyasini va ilmiy muhitga qo'shgan hissasini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Yakunda aytish mumkinki, arab tilidan kirib kelgan tibbiy terminlarning o'rganilishi nafaqat lingvistik, balki tarixiy va madaniy ahamiyatga ham ega bo'lib, bu sohada davomiy tadqiqotlar olib borish zarurati mavjud.

Xulosa qismi: Arab tilidan kirib kelgan tibbiyot terminlari o'zbek tili ilmiy tilining ajralmas qismiga aylangan. Ushbu terminlar, asosan, O'rta asrlarda islom madaniyati va ilm-fani rivojlangan davrda shakllangan bo'lib, bugungi kunda ham tibbiy terminologiya rivojlanishida o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Tadqiqot davomida arab tilidan o'zlashgan tibbiy terminlarning etimologik tahlili quyidagi muhim jihatlarni oydinlashtirdi:

Arab tilidagi terminlar ko'pincha Abu Ali ibn Sino, al-Roziy, al-Farg'oniy kabi buyuk olimlarning asarlari orqali o'zlashgan. Ushbu atamalar islom olamidagi ilmiy renessans davri yutuqlarini aks ettirib, Markaziy Osiyoda ilm-fanning rivojlanishida asosiy omil bo'lgan.

Tibbiyot terminlari o'zbek tilida fonetik va morfologik o'zgarishlarga uchragan. Ayrim so'zlar arab tilidagi asl shaklini saqlab qolgan bo'lsa, boshqalari o'zbek tilining morfologik qoidalariga moslashgan.

Ushbu terminlar inson organizmi, kasalliklar, davolash usullari, dori-darmonlar va tibbiyotning boshqa ko'plab yo'nalishlariga oid tushunchalarni ifodalashda aniqlikni ta'minlaydi. Ularning arabcha ildizi ko'pincha ma'no jihatidan boy va ko'p qirrali bo'lib, tibbiy atamalarning ma'nodorlik darajasini oshiradi.

Hozirgi zamon tibbiyotida arabcha kelib chiqishga ega bo'lgan ko'plab terminlar hanuzgacha amaliy ahamiyatga ega bo'lib, xalqaro terminologiya bilan uyg'unlashgan.

Arab tilidan kirib kelgan tibbiyot terminlari nafaqat tilshunoslik nuqtai nazaridan, balki madaniy va tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan ilmiy merosning ajralmas qismidir. Ushbu atamalar ilmiy an'analarni saqlash, o'tmish va hozirgi davr o'rtasida uzviy bog'liqlikni ta'minlash va kelajakda ilmiy izlanishlarni davom ettirish uchun zamin yaratadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, bu terminlarni yanada chuqurroq o'rganish, ularning zamonaviy tibbiyotga ta'sirini aniqlash va ilmiy terminologiyada tutgan o'rnini kengroq yoritish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, arabcha terminlarning o'zlashuv jarayonini boshqa fanlar terminologiyasi bilan qiyoslash orqali tilshunoslikda yangi ilmiy yondashuvlarni kashf etish mumkin.

Adabiyotlar ruyhati

1. Qodirova Aziza Surat qizi. (2023). IMPORTANCE OF LEARNING ARABIC. *SCIENCE AND INNOVATION IDEAS IN MODERN EDUCATION*, 1(7). Retrieved from <http://woconferences.com/index.php/SIIME/article/view/691>
2. qizi Qodirova A. S. STYLISTICS OF VERB CASES IN ARABIC //ILM FAN TARAQQIYOTIDA ZAMONAVIY METODLARNING QO'LLANILISHI. – 2023. – T. 3. – №. 9. – C. 13-15.
3. Nasretdinova M. RECREATION OF ELLIPSIS PHENOMENON IN TRANSLATIONS // Вестник Хорезмской академии Маъмуна, 2023/12/4. - P.70-73.
4. Насретдинова М. Н. Эллипсис в русском языке и подходы к его изучению // Вестник Хорезмской академии Маъмуна 2023/5/4. P.251-255
5. SHIRIN ZAYNUTDINOVA. (2024). SEMANTIC ANALYSIS OF CONSTRAINTS, STATES AND ABSOLUTE MASDARS. TADQIQOTLAR.UZ, 39(3), 71–78. Retrieved from <https://tadqiqotlar.uz/new/article/view/3561>
6. Shokirova Z. ORGANIZATIONAL FORMS OF TEACHING //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 9. – №. 12. – C. 127-130.
7. Shakirova Z. The Efforts To Defend The Borders Of The City-State Madinah After The Hijrah (Migration) Of Muhammad (Saw) //Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry. – 2021. – T. 12. – №. 6.
8. M.R.Abdullayeva and others. Social Psychological Features of the Process of Professional Stress in Pedagogical Activity // Journal Power System Technology ISSN: 1000-3673, V 48, Issue 4. 2024/12. Pages 3325-3334
9. Korayem S. M. A. et al. Calling for the Use of Intermediate Language in Teaching Arabic to Non-Native Speakers, Its Foundations and Problems //Power System Texnology Journal, ISSN. – C. 1000-3673.
10. Begmatova, B., S. Kasimova, and S. Zaynutdinova. "Syntactic and semantic analysis of constraints, states and absolute masdars." *International Journal of Scientific and Technology Research* 9.3 (2020): 284-291.
11. Yuldasheva X. THE ROLE OF ARAB INTELLECTUALS IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF NATIONAL IDENTITY //Sharqshunoslik. Востоковедение. Oriental Studies. – 2024. – T. 3. – №. 02. – C. 16-26.
12. Yuldasheva X. THE ROLE OF ARAB EDUCATORS IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF NATIONAL IDENTITY //SHARQ MASH'ALI. – 2023. – T. 2. – №. 04. – C. 120-128.
13. Kadyrova Mashkhura Mirzaakbarovna. PHONETIC DIFFICULTIES OF THOSE STUDYING ARABIC AS A FOREIGN LANGUAGE. (2025). *International Journal of Artificial Intelligence*, 5(01), 174-179. <https://www.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai/article/view/2308>
14. ADAMBAYEVA N. K. " MAORIFUN NASAB"-THE MANUSCRIPT IN THE YEVROPEAN FUNDS //PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI. – 2024. – T. 2. – №. 1. – C. 215-219.